

ON YEDİNCİ YÜZYILDAN BİR MUHABBET EHLİ DAHA: KÂŞİF

AYŞE BÜYÜKYILDIRIM*

On yedinci yüzyılın yarısında yaşayan Kâşif¹ le ilgili olarak bize, Sâlim, Safâyi, Beliğ, Vakâyi'ü'l-Fuzalâ, Mecelletü'n-Nisâb, Sicill-i Osmâni ve Âdâb-ı Zurafâ Kaynaklık ederler.

Tezkirelerin bildirdiğine göre Kâşif, hicrî 1076 (1666) yılında İstanbul'da doğmuştur. IV. Mehmed döneminde Nakîbü'l-eşrâf olan Es'adzâde Seyyid Mehmed Saîd Efendi'nin oğludur.¹

Asıl adı, Seyyid Mehmed Sa'düddin Efendi² olan Kâşif, Osmanlı Devletinde önemli bir rolü olan Hocasade ailesine mensuptur. Kâşif'in babası Esadzade Seyyid Mehmed Saîd Efendi, 16.yüzyılda şeyhülislâmlık da yapmış olan Tâcü't-Tevârih adlı meşhur tarihinin sahibi Hoca Sadeddin Efendi'nin torunudur.

Mehmed Saîd Efendi, dönemin hatırı sayılır bilginlerinden ilim ve fazilet sahibi bir kişidir. Çocuklarının eğitiminde, hem kendisi etkili olmuş hem de onlara dönemin değerli şahsiyetlerinden dersler aldirmayı ihmal etmemiştir.

Kâşif'in ilme olan sevgisi dolayısıyla hocalarının önünde gece sabaha kadar 'şem'-i fûrûzân' gibi hizmet ettiği belirtilmektedir. Bu sevgi ve ilgi, onu 'ilm-i marifet', 'ilm-i kitâbet' ve 'hüsn-i hat'ta parmakla gösterilecek kadar hünerli ve saygın bir şahsiyet hâline getirmiştir.³

1093 (1684) tarihinde Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'den mülâzım olup müderrislik mesleğine girmiştir.⁴ Bunu takiben, ilk olarak Cafer Paşa

* Dr.

¹ Salim, Tezkire-i Salim İst. 1315, s.570.

² İsmail Beliğ, Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeyi'l-Eşâr, Hzl., Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Ank. 1985, s. 440-444

³ Salim, age., s. 570.

⁴ Şeyhi Mehmed Efendi, Vakâyi'ü'l-Fuzalâ II-III, Hzl., Doç. Dr. Abdülkadir Özcan, İst. 1988, s.158.

medresesinde müderrisliğe başlamıştır. Sırasıyla Mustafa Ağa, Beşiktaş'ta Sinan Paşa, Sahn-ı Semân medreselerinden birinde, Ali Paşa-yı Cedid, Kadırga Limanındaki Mehmet Paşa ve Sultan III. Murad'ın annesinin Üsküdar'da yaptırdığı Valide Sultan medreselerinde müderrislik yaptıktan sonra, 1111 Rebiyülâhîrinin on dokuzuncu günü (1699) İstanbul'da vefat etmiş, Edirne Kapısı haricinde Emir-i Buharî zaviyesi civarında defnedilmiştir.⁵

Kâşif için Sâlim Tezkiresinde “Maârifte meyl ü mahabbeti olan bir şâ'ir”⁶ ifadesi kullanılır. Kaynaklarda Kâşif'in sihir hastalığına tutularak gece sabaha kadar dolaştığından ve çok konuşkan biri olduğundan söz edilir. Hatta meclislerde konuşmasıyla meşhur olduğu belirtilir.

Kâşif'in ilim ve hat sahasındaki ustalığı söylenirken “hatt-ı ta'likî 'İmâdpeşend olduğu zâhirdir”⁷ denilerek meşhur Safavî hattat İmâd'la mukayese edilir. İnşâda ise on yedinci yüzyılın nesir üstadları Veysî ve Nergisî ile kıyaslanır.⁸ Türkçe ve Farsça olmak üzere iki dilde yazılmış divanı olduğu ifade edilir.

Çağdaşları arasında imtiyaz sahibi, irfan ehli, vakur bir kişiliğe sahiptir. Kendisinden “Mecmû'ül-ma'ârif-i mevfûr akrânı beyninde imtiyazı meşhûr vakurdı. Hâşmet-i muhteşem ve şâhib-i azamet fûnûn-ı edebiyede yegâne şî'r ü inşâda müfred-i zamâne”⁹ diye söz edilmektedir.

Edebiyat ilminde tek, şiir ve inşâda, talik yazıda usta bir şair olduğu söylenen Kâşif'in söz meclisinde kelâmın sihirli olduğu da ifade edilir.¹⁰

Kâşif, Divan şiirinin 17.yüzyıldaki önemli temsilcilerinden biridir. Kâşif'in edebî kişiliğiyle ilgili olarak Sâlim, Safâyi ve Şeyhî Mehmed Efendi teferruatlı bilgi verirler.

Tezkirelerin onun iyi bir âlim, usta bir şair olduğu konusunda birleştikleri görülür. Sâlim Tezkiresinde, Kâşif için “Dağâyık-ı hakâyık söylenen dimâği tekellümde bahadır, bir saatte bin söz söylemeye kâdir nazik şiirleri ve övgüye değer beyânı olan”¹¹ bir şairdir denir. Safâyi, onun sözlerini

⁵ age., s. 159.

⁶ Salim, age. s.571.

⁷ Safâyi, Tezkire-i Safâyi, Sül. Ktb.Es'ad Ef. 2548, vr.239b.

⁸ age., vr. 240a.

⁹ Seyhi Mehmed Efendi, age., 159.

¹⁰ Safâyi age., vr. 239a.

¹¹ Salim, Tezkire-i Salim, İst. 1315, s.571.

güzel koku ile alâkalandırır. Fârisi tekellümüyle Acem zariflerinin ve Arapların kendisine gıpta ettiğini, Arap fesahatı ve Türk dilinde tek olduğunu söyleyerek, bu yönüyle şairi düzgün serviye (serv-i âzâd) benzetir.¹²

Tezkirelerdeki bilgilerin yanı sıra divanından da onun yüzyılın önemli şairlerinden biri olduğuna dair güçlü mesajlar vardır. Ayrıca Divan’da yer alan, on yedinci yüzyılın Ârif mahlûslı şairi Abdülbâkî Efendi’ye ait bir takriz de Kâşif’in sanatıyla ilgili dikkate değer bilgiler vermektedir. Âdâb-ı Zurafâ’nın Vâkıf maddesinde, Vâkıf’ın, aynı zamanda amcası olan Kâşif ve Abdülbâkî Efendi’yi örnek aldığı yazılıdır. Râmiz, bu iki şahsiyet için “şi’r ve inşâ hanedânının yegânesidir”¹³ der.

Âdâb-ı Zurafâ’da yer alan bir beyit de Kâşif’in, devrinde önemli bir şair olmasının yanı sıra, sanat vadisinde kendisinden etkilendiğini ifade etmesi bakımından dikkat çekicidir.

Mezâyâ-yı kelâma Kâşif-âsâ Vâkıf olmuşdur
‘Aceb mi Fâ’iz olsa hâ’iz-i taşîn-i Hâkânî¹⁴

Abdülbâkî Efendi’nin takrizinde, Kâşif için tezkirelerde de söylenen övgüleri destekler ve güçlendirir mahiyette ifadeler vardır. Onun söz işiyle uğraştığı, nazım sanatını iyi bildiği, sözleri nadir olan, sanatlı söz söylediği, fazilet ve irfan ehlinden divan sahibi bir şair olduğu ifade edilir.¹⁵

Kâşif’in, geleneğe uyarak Refdî divanı için yazmış olduğu takriz de şairin o dönemde, edebî kritiğinden faydanan, görüşlerine değer verilen, dikkate değer bir şahsiyet olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.¹⁶ Safâyi, Tezkiresi’nin Refdî maddesinde, bu takrizden “Kâşif Efendi’nin çekide-i kalem-i anberin-raşamı” diye söz eder.¹⁷

Türkçe divanındaki şiirleri, Kâşif’in şiir gücünü, söz söylemedeki ustalığını, tekniğe hâkimiyetini, ifade rahatlığını göstermektedir.

¹² Safâyi Tezkiresi, age. vr. 240a.

¹³ Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâsı, Hzl. Sadık Erdem, Ank. 1994, s. 279-280.

¹⁴ Râmiz, age., s.280.

¹⁵ Kâşif, Divan, Hazine Ktb. No.922/3, vr. 1b.

¹⁶ Safâyi Tezkiresi, Süleymaniye Ktb. Esad Ef. 2549. 104a.

¹⁷ Râmiz, age., s. 280.

Şair, divanına, sözlerini nurlandırması ve onları sırlar hazinesinin kapılarını açan bir anahtar eylemesi için Allah'a yalvararak başlar. Allah'tan dil papağanını hoş sözlü yapmasını ister.

Her beytümi na't-ı server-i 'âlemde
Miftâh-ı der-i hazine-i esrâr it

Mü. 2/2

Bir şiirinde kendisine övmenin marazî yaratılışından kaynaklandığını, bunun kaside sonunda bir gelenek olduğunu belirterek tevazu göstermesine rağmen, şiiri söz konusu olunca birçok teşbih unsuruyla onu övmeye koyulur.

Bu sözler marazî tab 'um degül lîk iftihâr itmek
Kaside âhîrinde 'âdet olmuş bir temâşâdur

K.15 / 31

Kâşif bir başka beytinde de Nef'î'nin fahriyelerini hatırlatan bir üslupla "çalışma ve gayret kafilesinin padişahı benim" diyerek, evc-i âlâyı şöhretiyle doldurduğunu söyler. O, yaratılışıyla bütün Irak, İran ve Turan ülkesini büyülemiştir.

Benem ol hüsrev-i mevkib-nümâ-yı sa 'y-ı güşîş kim
Pür itdüm şıyt u tabl u âteşümden evc-i â 'lâyı

TAR. 1/35

Muşahhar itdi yekser Rüstem-i zür-âver-i tab 'um
'İraq-ı 'ilm ü İrân-ı hat u Tûrân-ı inşâyı

TAR. 1/36

Şiirlerinin bir "şekeristân-ı nezâket" olarak ifade edildiği bir beyitte kalem de tûfiye benzetilir:

Nola destümde gūyā olsa her dem tūṭi-i ḥāmem
Sütür-ı nazm-ı pāküm şekeristān-ı nezāketdür

K. 14/18

Kâşif, divanında dönemin şöhretli sanâtkarlarını hatırlar. Bunlardan biri de Nâbî'dir. Bir beyitinde sözlerinin ancak Nâbî'nin üslûbuna nazire olabileceğini belirtir. Çünkü onun sözleri de Nâbî gibi hikmet peçesini açmaktadır.

Nazîre-baḥş olur ancak edā-yı Nâbî'ye
Zebān-ı Kâşif burka '-güşā-yı ḥikmet imiş.

G. 37/5

Kâşif'in şiirlerinde Nâbî'den başka, Nâilî'den, Zâtî'den, Fuzûlî'den ve Bâkî'den izler görülür. Gazellerinin ilki olan "peydâ" redifli şiiri Nâilî'nin aynı redifle söylenmiş şiirine naziredir. Nâilî, 17. yüzyılın önde gelen şairlerinden biridir. Nâilî'nin vefatı Kâşif'in doğum yılına rastlar. Dolayısıyla şairin, Nâilî'den etkilendiğini söylemek hiç de yanlış olmaz kanaatindeyiz. Nâilî'nin, adı geçen redifli meşhur şiirinde söylediği, "Bu dünya baştan başa dert ve gam sıra dağlarıyla doludur. Üstelik her arzu kazmacısı da yeni bir Bisütun dağı meydana getirir."¹⁸ ifadesine karşılık o aynı redifli gazelinde :

Ben ol Ferhād-ı 'aşkām tîşe-i āhum ḡubār eyler
Ser-i āhumda olsa nice yüz biñ bi-sütün peydâ

G. 1/2

şeklinde benzer söyleyişlere yer verir.

Onu, tûtî gibi söyleten, sevgilinin güzel yüzünün feyzidir. Çoğu zaman bakış olarak düşünülen hançer bazan da mana olur. Mana hançerinin, düşmanlarını utançla yaraladığını söyleyerek söz vadisinde kendisini çekemeyenler olduğunu da belirtir:

¹⁸ Haluk İpekten, Nâilî, Hayatı, Sanatı ve Şiirlerinden Seçmeler, Ank. 1986, s.42.

Düşmenüm şerha-nâk-i haclet iden
 Hançer-i âbdâr-ı ma'nîdür

G. 10/4

İşi mana nağmelemek olan kalem, aynı zamanda mana bahçesinin bülbülüdür:

Kalemüm nağmekâr-ı ma'nîdür
 Bülbül-i sebzâr-ı ma'nîdür

G.11/1

İki başlı kalemi mana dağının ejderini avlayan bir kuştur.
 Aynı beyitte zülûf-mana, gönül-kuş benzerliği söz konusu edilir :

Dil ki zülfin hayâl ider Kâşif
 Murğ-ı ejder-şikâr-ı ma'nîdür

G.10/5

Kâşif'in şiirinde sevgili ve muhabbetle ilgili yaraların, gamın, ayrılığın dışındaki olaylardan kaynaklanan bir derde tesadüf edilmez.

Şair rubailerinde, farklı olarak dünyayı hiçe sayan "Zahm-ı sitem-i zamândan bî-haber" bir rind olarak karşımıza çıkar. Sevgi göğünde dolaşan bir seyyâre, rızâ şarabıyla mest biridir.

Biz nevşe-tâb-ı mihriyle cilvegerüz
 Eflâk-ı mahabbet içre seyyârelerüz
 Mestî-i piyâle-i rızâdan şimdi
 Zahm-ı sitem-i zamândan bî-haberüz

R. /5

Çemeni süsleyen ırmağın safveti, şaire nazmını hatırlatır:

Safvet-i cüy-ı çemen-pîrâyı gördüm Kâşifâ
 Bî-tekellûf nazm-ı hâşter geldi ol dem hâtıra

G. 48/7

Şiirinin güzelliği, şirinliği sevgiliyi anlatması sebebiyledir. Beyitte tûtî-ayna ilgisi de hatırlatılarak sevgili bir ayna olarak düşünülür.

Nola şîrin ise güftâr-ı Kâşif tûti-i tab'ın
O şûh-ı nevresûn mir'at-ı hüsni tâze-gû eyler
G.15/5

Nazmını bir nihalistana benzeten şair, orada ham meyvaya rastlanmayacağını söyleyerek yaratıcı, istidatlı bir sanatkâr olduğunu da belirtir.

'Acebdür bâr-ı hâm olmaz nihâlistân-ı nazmumda
Bu hâşşiyet meger kim feyz-i hürşid-i fetânetdür
K.14/16

Zarafet sahibidir. Şiirinde bayağlık ifade eden beyite tesadüf edilmez. Zarafetin aya teşbih edildiği beyitte ayın tesiriyle şiir de renkli çiçeklere benzemiştir. Ayla söz konusu edilen sevgilidir.

Riyâz-ı şî'rümün rengin olur ezhârî elbette
Bu hâlet gâlibâ te'şîr-i mehtâb-ı zerâfetdür.
K.14/17

Kendisi için "mana denizinin dalgıcı" ifadesini kullanarak şiirlerinde derin ve hayallerinde orijinal olduğunu anlatmak ister.

'Aceb mi dürrile memlû ise cîb ü girîbânî
Ki gâvvâş-ı hayâlüm gavtakâr-ı bahr-ı ma'nâdur
K.15/29

Bu ifade, Kâşif'in her anlamda olmasa da Sebk-i Hindî üslubundan da etkilendiğini ortaya koyar. Bu tarzın büyük ustası Nailî'nin de aynı yüzyılda yaşamış olması ve etkilerinin devam etmesi sebebiyle bu gayet tabiidir. Nitekim yukarıda sözünü ettiğimiz "peydâ" redifli gazel de bu şekilde ortaya çıkmıştır.

Kâşif'in şiiri ve manayla ilgili ifadelerinde onun ilhamını mahlâsından alan söyleyişleri dikkat çekicidir. Daha önce ifade ettiğimiz, mana denizinin dalgıcı oluşu, hikmetin peçesini açması, şiirinin sırlar ihtiva etmesi, sırla dolu hazinenin kapısının anahtarı eylemesi için Allah'a yakarışı şeklindeki söyleyişleri bu tarz söyleyişlerdir.

Kâşif, aşk konusunda da son derece duyarlı ve incedir. Klâsik şiir geleneğine bağlı bir şair diyebileceğimiz Kâşif'in şiirlerinde de diğer şairlerimizde olduğu gibi, çevre karşı sadakatten ve sevgiden asla taviz verilmez. Madem ki cisimdeki yaralar bir "gül-i rânâ"dır, "O hâlde bunlardan incinmek, acı duymak niye?" diye sorar. Bilâkis bu aşığı mesut eden durum olmalıdır. Divanda, sevgili, divan şiiri geleneği içerisinde hep söylenen, eziyetlerinden asla bıkmayan, tahtı gönülde, aşk mülkünün sultanı sevgilidir. Sevgili ise herşeye hükmeden bir padişah olarak işlenmiştir. Aynı sevgili, bir berber edasıyla âşıkların başlarını yerlere serecek kadar da vefasız ve acımasız bir sultandır.

Ser-tırâş olduğın isbât ider ol âfet-i cân
Ser-i 'uşşâkı döküp hâke -müy gibi

G.51/3

Sevgilinin, âşığa iltifat ettiği görülmez. Bu sebeple âşık, çoğu zaman sevgili yerine koyduğu tabiatın eşsiz güzellikteki varlıklarında teselli bulur. Bazan ayın etrafındaki hâle olur, bazan sevgilinin mahallesinde kurban edilmeye hazır bir koçtur. Bazan da elinde kâsesi iltifat dilenir. Kâşif, hikâye kahramanlarını hatırlatarak onlarla sevgiliyi ve âşığı karşılaştırır. Sevgiliyle mukayese çoğu zaman onun güzelliği ve ahlâkıyla ilgilidir. Bütün vefasızlığına karşılık, o, yine eşsiz güzelliği ile söz konusu edilir. Âşık, cefaya karşılık her zaman vefa sergiler.

Sevgiliyle ilgili teşbih unsurlarının seçiminde şairin inceliği ve titizliği oldukça dikkat çekicidir. Ay ve güneş başta olmak üzere, bahçede salınan servi, gonca, nergis, bazan da balık sevgili için teşbih unsuru olur. Yüz, bakış, kirpik, boy, saç gibi, çeşitli vücut aksamalarıyla birlikte ele alınır. İnsan tipleri içinde âşık, sevgili ve rakipten söz eden Kâşif'in şiirinde dördüncü bir tipe tesadüf edilmez.

Âşığın muhabbet serüveni çeşitli teşbihler, hayal ve tasavvurlarla anlatılır. Sevgilinin zülfü görüldüğü an âşığın gönül deryasında, asla dinmeyecek dalgalanmalar da başlamış olur.

Göründi ebr-i zülf-i yâr şimden sonra ey Kâşif
Neden kâbildür olmak lücce-i dilde sükûn peydâ
G. 1/5

Kâşif'te aşk; âşık, sevgili ve rakip etrafında döner. Divan'da âşık etrafında daha fazla durulur denilebilir. Âşık; gözyaşı dökken, sevgilinin başkalarına meybinden ıstırap duyan, ayı çevreleyen hâleyi kıskanacak kadar sevgisinde hassas, gamlı, yaralı, perişan gönüllü, devamlı ah eden, gönlü sükûndan habersiz bir olarak tasavvur edilir. Efganla dosttur, arzusu ve hevesi yoktur. Dert yüklü kafilenin çanıdır:

Efgânla ülfet eylemiş bî-hevesüz
Biz kâfile-i metâ'-ı derde ceresüz

R.6/1-2

Hikmet tacının Senceri, kaküldeki girdaba müptelâ biridir. Gam çölündeki susamışlığını çeşme-i lâ'l ile giderir. Sevgili söz konusu olunca dış güzelliklerle ilgilenmez. Hatta onları sevgiliyle birlikte düşünür. Sevgilinin kulu, kölesidir. Onun kakülünün kıvrımı boynuna dolanmıştır.

Tavk-ı gerden ideli halka-i zülf-i siyehün
Boynı bağılu kuluyam sen şeh-i Yûsuf-nigehün

M.G

Emel, âşık için gam devinin gizlediği bir yerdir. Açılınca içerisinden yalnızca matem çıkar. Aşığın boyu iki kat olarak, bir çeng'e benzemiş, aşk neyinin nağmelerine eşlik etmektedir. Divan şiiri geleneğine uyarak hat ve hançer derdinden şevk duyduğunu ifade eder. Sevgiliden gelecek dertleri zevk edinme geleneği en bariz ve estetik biçimini Fuzulî'de bulmuş, diğer şairlerde de bu anlayış sürüp gitmişti. Kâşif de bu anlayışın, divan şiirindeki başarılı bir takipçisidir.

Divanda ayrıca 19. yüzyılda Ziya Paşa'nın meşhur Terkib-i Bendinde

rastladığımız dünyayı kan dolu bir çeşmeye benzetme¹⁹ şeklindeki dünya görüşüne tesadüf edilir. Burada, sevgiliyle birlikte düşünülen felek zehir dolu bir kâseye benzetilmiştir:

Kām-h'âh-ı çarh-ı bî-inşâf olan âşüfte-dil
Kâse-i zehr-âbdan hâşiyet ümmindedür

G.13/2

Yarasanın gözünün ışıta görememesi sebebiyle düşmanlarını yarasa olarak düşünülür :

Görimez düşmen-i huffaş çeşm-i hüsni ey Kâşif
Kelâmuñ olsa da zıb-i cihân mânende-i hürşid

G.8/5

Kâşif, manaya olduğu gibi şekle de hâkim bir şair olarak karşımıza çıkar. Vezni kullanmada da başarılı olan şairin şiirinde imalenin dışında aruz hatasına pek az rastlanır. Dili, zaman zaman ağırlaşmasına karşılık genellikle sadedir. Şiirinde ahengi yok edecek, ya da kulağa hoş gelmeyecek seslere rastlayamadık. Bu da Kâşif'in kelime seçimindeki titizliğinin tabii sonucudur. Şairin, gazellerinde ve rubailerinde sadeleşen dili kaside ve mesnevîlerde ağırlaşır. Divanda bazan bir mısralık zincirleme tamlamalara rastlanır.

Nazik ve zarif dilli bir şair olan Kâşif'in genç yaşta vefatına rağmen, kısa ömrüne sığdırdığı şiirleriyle, 17. yüzyılın diğer şairleri yanında haklı bir şöhreti olması gerektiğine inanıyoruz.

¹⁹ Önder Göçgün, Ziya Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebi Şahsiyeti ve Bütün Şiirleri, Ank. 1987, s. 210.